

José Babiano (ed.), José Antonio Pérez, Nadia Varo, Claudia Cabrero, María del Carmen Muñoz: *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Los Libros de la Catarata/Fundación 1° de Mayo de CCOO, Madrid, 2007, 285 pp.

Ni el *Fuero del Trabajo* aconseguí «*liberar a la mujer casada del taller y de la fábrica*» —com assegurava la proclama ideològica de la dictadura del general Franco— ni la reforma legislativa duta a terme pel mateix règim sobre els drets polítics, professionals i laborals de la dona, entre 1961-1962, tingué l'impacte suficient per permetre la seva entrada massiva i sense discriminacions en el mercat de treball, especialment la permanència de les dones casades. Aquestes són dues de les consideracions subjacents en el conjunt de textos dels autors d'aquesta recerca a l'hora d'analitzar quina era la posició de les dones al mercat laboral durant aquell període. Per fer-ho, parteixen d'alguns dels estudis més recents sobre treball femení que, en reconsiderar la dimensió de l'activitat laboral de les dones en l'economia submergida, han defensat que el seu paper productiu fou clau en les economies familiars, fins al punt de qüestionar que a l'Espanya de la industrialització dels anys seixanta, a diferència d'altres països, sigui generalitzable el model de l'home honrat responsable de mantenir econòmicament la seva família, conegut com l'home «guanyador de pa» o *male breadwinner family*. Aquest pressupost teòric sobre treball i gènere travessa els cinc capítols que componen l'estudi que ressenyem. Tal com fan veure els autors, aquest canvi de model té efectes d'importància, tant a nivell teòric com metodològic, per analitzar les relacions entre treball, gènere i moviment obrer durant el franquisme, que és l'objectiu principal de la seva recerca.

Des de fa molts anys, el marc interpretatiu sobre les *resistències* femenines —a partir de l'estudi pioner de Giuliana Di Febo, publicat a Espanya l'any 1979— ha connectat les formes d'organització de la protesta protagonitzada per les dones, en els seus papers de mares i dones, amb l'àmbit de la reproducció. D'aquesta manera, la conflictivitat laboral protagonitzada per elles hauria estat subsidiària respecte de la duta a terme pels treballadors; les protestes obreres i l'acció sindical durant el franquisme seria «cosa d'homes» i, per tant, la reorganització del moviment obrer durant els anys seixanta respondria a un model exclusivament masculí. Aquesta hipòtesi de marginalitat de la militància laboral femenina, de fet, ha imbuït la major part, per no dir la totalitat, d'una historiografia sobre el conflicte obrer i el sindicalisme durant la dictadura que, a partir de la passada dècada dels anys noranta, ha assolit una notòria amplitud i que ja comença a ser relativament nombrosa. Tanmateix, aquest marc interpretatiu, prevalent encara avui —tal com postula al text introductori José Babiano, editor i coautor del llibre— ocultaria tantes vagues i militància laboral de les dones com treball femení ha ocultat el paradigma d'«el guanyador de pa». Proposar-se explicar de nou que les dones no van militar o van fer-ho escassament en l'esfera de la producció, no pot conduir més que a la reiteració del que ja se sap o bé a ignorar, per exemple, que els homes activistes que protagonitzaren el conflicte social foren també una minoria, potser «immensa», com sovint s'ha dit, però finalment una minoria. Per això, el que fan els autors d'aquest treball és precisament capgirar el plantejament fins ara predominant: constatada la particularitat de la militància laboral femenina, el que cal preguntar-se és per què i en quines condicions militaren les dones que ho feren.

Aquesta qüestió no solament s'analitza des del punt de vista de la militància laboral, sinó que es tracten de dilucidar també les raons de la presència, com a protagonistes, d'alguns grups de dones en altres àmbits de la protesta social i política, desafiant les restriccions de gènere en l'acció col·lectiva de les que eren, a diferència dels homes, les principals afectades.

Els estudis agrupats en aquesta obra se sustenten en una pluralitat de fonts d'informació extremadament rica. Fan ús d'una documentació, en molts casos inèdita, de diferent naturalesa: oficial, empresarial, produïda per organitzacions sindicals i polítiques antifranquistes, premsa clandestina i de circulació legal. Cal remarcar, però, la importància de la utilització de diferents col·leccions de fonts orals produïdes pels arxius històrics de Comissions Obreres (CCOO), per algunes entitats culturals i també pels mateixos investigadors en el curs de les seves recerques. Aquestes fonts no constitueixen un afegit a la resta de materials emprats, sinó que tenen un paper fonamental per poder abordar algunes de les qüestions tractades: treball femení en l'economia submergida, conflictivitat laboral, mobilització femenina, sociologia de la militància, discurs i «memòria militant». En alguns capítols, les fonts orals s'utilitzen des d'un pla estrictament «reconstructiu», atesa la possibilitat que ofereixen d'informar sobre determinades qüestions del conflicte o la militància (J. Babiano, N. Varo i C. Cabrero); en un altre capítol, se subratlla el seu caràcter qualitatiu en comparació amb les estadístiques oficials a l'hora d'avaluar el treball femení informal (J. A. Pérez); però també, al capítol general (J. Babiano) i al darrer (M. C. Muñoz), el tractament d'aquestes fonts adopta un caràcter «interpretatiu» respecte de la «memòria militant» sobre les relacions de gènere dins del mateix moviment de les CCOO.

Tret de l'estudi sobre el «Gran Bilbao» del «desarrollisme», del qual és autor J. A. Pérez, el nucli que ordena i dóna coherència a la resta d'estudis que formen el llibre és el paper i el protagonisme de les dones en la protesta social i dins del moviment de les CCOO, com a referent del «nou moviment obrer» que emergí al país a la fi dels anys cinquanta. Per comoditat expositiva, però també per l'espai limitat de què disposem per a la ressenya, agruparem els que considerem els arguments centrals que s'exposen de manera coherent al llarg dels cinc treballs, on es combinen diferents escales i perspectives per abordar unes mateixes qüestions. Amb un primer argument, es defensa que la posició de les dones en el mercat de treball formal (afectades per les discriminacions de gènere, mancades d'estímul per la seva incorporació massiva, i constituent, de fet, un «exèrcit de reserva»), explicaria el caràcter minoritari de la seva participació en el cicle de conflictivitat laboral iniciat a partir de 1962. Un segon argument sosté que la presència de les dones en un mercat de treball informal, de naturalesa estructural i d'enormes dimensions, amb un protagonisme clau en el treball submergit i a domicili, proporcionaria uns ingressos que no foren simples complements de l'economia familiar, sinó que, ben al contrari, representaren un recurs fonamental per a les famílies treballadores, durant una etapa en què l'increment salarial estigué condicionat per les pressions inflacionistes. Un tercer argument fa referència a l'acció col·lectiva de les dones en les comunitats obreres, que si bé estigué vinculada originàriament a l'àmbit de la *domesticitat* (en el seu paper de mestresses, de mares, d'esposes, de germanes o filles de presos polítics o de vaguistes), aconseguí alterar els límits entre el domèstic i el polític, entre l'espai públic i privat, constituent, de

fet, no una forma auxiliar de la protesta política i laboral sinó un element central d'aquesta, tant per a l'èxit del conflicte laboral com per a la mateixa cohesió de la comunitat obrera. Així doncs, la conflictivitat laboral no es limita a l'espai de la fàbrica ni la militància fou l'única forma d'oposició o resistència al règim dictatorial. Les rebel·lies sense militància —de les quals parlà per a un altre període històric George Rudé— situen fenòmens difícils d'ignorar en l'estudi de l'acció col·lectiva i també suggereixen els límits a una possible expansió selvàtica del mateix concepte de «militància». El quart argument que exposen els autors està lligat a l'anàlisi i interpretació de la presència de les dones en la reorganització del moviment obrer sota la dictadura, en què les CCOO tingueren un paper fonamental; rastrejar la participació de les dones en conflictes en diferents empreses i en l'activitat vaguística, així com les seves vinculacions o falta d'aquestes amb el moviment obrer permet fonamentar tant els canvis al llarg de temps en la conflictivitat laboral com en el protagonisme de les militants laborals.

A partir d'una perspectiva que alerta sobre l'errònia identificació que s'ha fet sovint de la història de gènere com exclusiva història de les dones, en analitzar les relacions de gènere en la memòria de la militància, la darrera idea argumentada subratlla que la seva presència i les seves activitats passaren pel sedàs d'una concepció del conflicte i de l'organització essencialment masculina, pròpia d'un procés de construcció cultural de la mateixa masculinitat de la classe obrera. La pràctica del moviment obrer, doncs, en molts aspectes estaria amarada d'elements molt pròxims als valors masculins defensats per la mateixa dictadura que combatien. A partir d'aquest substrat i en combinació amb els elements que són propis de la militància

(ètica del treball, participació en l'organització de la conflictivitat, experiències de la repressió i el pas per la presó) l'anàlisi de la «memòria» de grup permetria detectar els elements que afaïçonen la construcció, per part del moviment obrer, d'un perfil del militant, el «treballador obrer industrial», al qual solament algunes de les dones sindicalistes, sempre com a excepció, són equiparades. Un exemple, foren les activistes del «Topo Obrero» que a l'empresa Miniwatt de Barcelona al principi dels anys setanta, entre els homes de les seccions més conflictives, eren conegudes amb el sobrenom de les *machas*. Tanmateix, l'aparició de la militància sindical femenina, sobretot a partir de finals dels anys seixanta i en iniciar-se la dècada següent, contribuï a què juntament amb la defensa de reivindicacions democràtiques començaren a formular-se i estar presents reivindicacions específicament femenines. En aquest procés es va construir alhora una identitat de gènere i de classe per part de les dones militants, que propicià l'aparició de conflictes dins d'un sindicalisme amb dificultats per assumir tant les reivindicacions laborals específiques de les dones com la seva mateixa representació. Amb totes les dificultats i limitacions, les dones actuaren en aquell moviment, impregnant-lo «des de dins» i no «des de fora».

Aquesta és una obra d'història social reeixida, que aconsegueix molt adequadament i de forma intel·ligent introduir les qüestions de gènere en la història del moviment obrer, tan poc receptiva tradicionalment a aquests tipus de plantejaments. El lema feminista dels anys setanta sobre la política està present en la mirada de la major part d'aquests estudis. Tanmateix, com a qüestió crítica pot dir-se que, tot suggerint-se en alguna ocasió, es veureja sovint l'altra cara d'aquest assumpte: el que té d'intim la política, ja que si «el

personal és polític», també «el polític és personal». No obstant això, *Del hogar a la huelga* ens obliga, sens dubte, a continuar replantejant-nos moltes qüestions sobre la reconstrucció del moviment obrer i sobre la mateixa oposició a la dictadura del general Franco. Aquesta no és ni una «història oficial» ni una narració dulcificada sobre el passat. Per aquest motiu, també cal reconèixer el valor que té el suport que li ha donat la Secretaria Confederal de la Mujer de CCOO. Solament una col·laboració franca i oberta com aquesta pot permetre a les historiadores i als historiadors independents i amb solvència intel·lectual avançar en el coneixement rigorós i crític d'un passat que cada cop menys pot qualificar-se de «molt recent», malgrat que determinats períodes cronològics que abasta aquest estudi estan rebent escassa atenció en l'onada d'una «memòria històrica» que avui commemora unes dècades de la dictadura i sembla amenaçar amb enaiguar-ne d'altres.

Javier Tébar Hurtado
Fundació Cipriano García,
CCOO de Catalunya

Jaume Claret Miranda: *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Crítica, Barcelona, 2006, 523 pp.

En el discurs preparat amb motiu de la concessió, aquesta primavera del 2008, del premi Cervantes, el poeta argentí Juan Gelman celebrava l'interès d'Espanya per rescatar la seva memòria històrica —la memòria, deia, és memòria si és present— com l'únic camí per construir en el futur una sòlida consciència cívica. Aquesta és, en gran manera, la presumpció que guia

el treball realitzat per Jaume Claret sobre la repressió que la Universitat espanyola va patir sota el franquisme, en el qual s'aborden els efectes que la repressió va tenir en cadascuna de les dotze universitats que existien llavors al país. Totes elles —tret de les de La Laguna i Múrcia, sense dades a les quals acudir— són contemplades en el marc del silenci en què la dictadura va sumir, durant tants anys, el record dels professors depurats.

L'origen d'aquesta obra es troba en l'encàrrec que l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives va rebre, el 1999, del rectorat de la Universitat Pompeu Fabra, consistent a elaborar un cens dels docents depurats de la Universitat de Barcelona, republicana i autònoma, a fi de retre'ls homenatge. El professor Josep Fontana, llavors director de l'esmentat Institut, encomanà aquesta tasca a Jaume Claret, que inicià la recerca que es reflectí el 2 d'abril de 2001 en un Memorial alçat en el pati de l'edifici Roger de Llúria del campus de la Ciutadella de la Universitat Pompeu Fabra, amb els noms dels 122 docents que fins aquell moment s'havien documentat. Posteriorment, però, Jaume Claret amplia els resultats d'aquesta cerca inicial, en el llibre *La repressió franquista a la Universitat Catalana. La Universitat de Barcelona autònoma, de la Segona República al primer franquisme* (Eumo, 2003) i en la seva tesi doctoral sobre *La repressió franquista a la Universitat espanyola*, llegida el 2004 i base del llibre que ens ocupa, en el qual es combinen amb encert diversos elements. En els quatre capítols primers s'analitza el projecte educatiu republicà, alhora que es fa una incursió en el discurs nacional-catòlic, així com en el caràcter i funcionament de l'aparell repressiu i depurador franquista. Un dels objectius principals es reivindicar, segons paraules de l'autor, l'esforç realitzat per la Segona